

DİNLERİN ŞEHİRLEŞME KABİLİYETİ

Şaban Ali DÜZGÜN*

Abstract

Religions' Urbanization Capability -

Urbanization is among by far the most serious questions of last decades related to religion. And it goes without saying that religion must with its severity face this issue and must inquire whether it has a capability of transforming the modern society with a due religious language. This is one facet of the issue. There still remain others to be answered such as whether urbanization has the same advantages and disadvantages for all religions or it depends, etc. This paper deals with the issue comprehensively but not in detail. It is in a way an outline for the studies to be carried out in the future to this cause.

Keywords: Urbanization, religions and religious traditions, culture vs religion.

1. Şehre/Medeniyete Giden Yol:

İslam Öncesi Dinsel Geleneklerin Eleştirisi

Metinde **din** terimini, Doğu Dinleri olarak tasnif edilen Hinduizm, Budizm, Taoizm ve Batı Dinleri olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam (İbrahimi dinler) arasında bir ayırım yapmadan, Kur'an'ın *Şûra 42: 13*'de işaret ettiği anlamda kullanıyorum. İlgili ayette Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya ve Hz. Muhammed'e yeryüzünde '*ed-din*'i hakim kılmaları emredilmektedir. Ayette anılan peygamberler *ulü'l-azm* (zor işlere talip olan ve tarihte kırılma yaratan) peygamberlerdir ve temel görevleri yeryüzünde '*din*'in hâkim kılınmasıdır. Onlara emredilen şey, kendi dinlerini yani Müslümanlığı, Yahudiliği, Hıristiyanlığı değil, harf-i tarif almış haliyle temel evrensel ahlak ilkelerini içeren, din denilince akla sadece kendisi gelen Allah'ın "*din*"ini hâkim kılmaya çalışmaktır. Bu dinin çoğul hali yoktur. O bütün peygamberlerin mesajlarının omurgasını oluşturan normları içeren ana gövde ve kaynaktır. Farklı dinler, bu ana dinin farklı modelleridir. Farklı dinler tarihsel süreç içinde bu özlerin kendisini şeri'at olarak bir tekâmül sürecine sokmasından ibarettir. Hz. Peygamber: "*Biz peygamberler, babaları bir anaları ayrı kardeşleriz.*" demektedir. Baba, temel ilkeleri, ana ise içinde yaşadıkları çevreyi tanımlar. Dolayısıyla farklı kültür ve coğrafi iklimlerin kucak açarak analık yaptığı peygamberler, o topraklara ve kültüre aynı temel ilkeleri ekme gayreti içinde olmuşlardır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-posta: duzugun@divinity.ankara.edu.tr

Şehirleşme bağlamında bu dini gelenekleri değerlendirdiğimizde şu gerçeğe karşılaşıyoruz: Yerleşik bir kültür ortamında oluşmamış olan ve bir şehir mantığı içinde kendini organize etme imkânı bulamayan dinler, son derece tekelci davranmakta ve despotluk eğilimi göstermektedir.

Bu varsayımımızın en belirgin örneği Yahudiliktir. Yaşam dinamiklerini sürekli sürgün halinde oluşturan Yahudiliğin kuralları, tepeden tırnağa sürgün olmanın yarattığı bir mantıkla ve savunma psikolojisiyle geliştirilmiştir: Yasakçı, tekelci, dışlayıcı, yabancılaştırıcı vs. Bu mantıkla oluşturulan bütün seremoniler ve kurallar bizzat Tanrı tarafından lanetlenmektedir. Şehir hayatına geçtikten sonra da bu alışkanlığı devam ettiren Yahudi kültürü, kendi dışındakilere hayatı dar etmiş, yaptıklarına karşılık da başka kudretlerin eliyle cezalandırılmak suretiyle döngüsel bir cezalandırmanın hem aktörleri hem de kurbanları haline gelmişlerdir.¹ Din'in en temel unsurunu tekelleştirmeye başlayan bir sapmadır bu. Yahudilere sorarsanız, Tanrı kimin Tanrısıdır? Alacağınız cevap: "Tabii ki, Yahudilerin Tanrısıdır." şeklinde olacaktır. Kabile mantığının bu kabule sindiği görülecektir. Tanrı, bir parti başkanı gibi, sadece kendilerine ait, sadece kendilerini korumakta ve diğer milletlere düşmanlık etmektedir.²

Döneminin emperyal gücü Roma'nın kolonisi Filistin'de doğan ve politik olarak Roma, dinsel olarak da Yahudilik arasına sıkışan Hıristiyanlık, bu doğuş ortamının genetiğine işlediği gerilimi, bütün tarihi boyunca hissederek

- 1 Yahudi tarihi bu döngünün tarihidir dense yeridir. Sürgünden Kenan diyarına dönmekte, durumlarını düzelttikten sonra tekrar zulmetmeye başlamakta, ardından yine topraklarından sürülmekte ve mazlum konuma düşmekte, tekrar Kenan diyarına dönmekte, güçlenince aynı şekilde davranmaya başlamaktalar ve yine aynı mukadder sonuç. Bu durumu hem Tevrat hem de Kur'an'da görmek mümkündür. Önce Tevrat'tan takip edelim: "Ey gökler, dinleyin ve ey yer, kulak ver; çünkü Rab konuştu: Oğullar besledim ve büyüttüm ve bana asi oldular. Öküz kendi sahibini, eşek de efendisinin yemliğini bilir; fakat İsrail bilmiyor, kavmin kulak asmıyor. Ah, ey suçlu millet, haksızlığı yüklenmiş olan kavim, kötülük işleyenlerin zürriyeti, baştan çıkmış çocuklar! Rabbi bıraktılar, İsrailin Kuddüsünü hor gördüler, yabancılaştılar ve gerilediler. Niçin zulmü artırarak yine vurulmak istiyorsunuz? Baş büsbütün hasta, yürek büsbütün baygın." (İşaya Bab 1, 2-5) Şimdi de Kur'an'dan takip edelim: "Kitapta, İsrail oğullarına: "Yeryüzünde iki kere bozgunculuk çıkaracaksınız ve alabildiğine böbürleneceksiniz." diye bildirdik. Birincisinin zamanı gelince, büyük güce sahip kullarımızı üstünüze gönderdik. Onlar evlerinizin arasına kadar sokuldular. ... sonra onlara karşı size tekrar egemenlik verdik. Mallar ve çocuklarla sizi güçlendirdik; sayınızı daha da çoğalttık. ... sonuncusunun zamanı gelince, sizi kedere boğarlar ve ilk defa girdikleri gibi mescide girerler. Ele geçirdiklerini yerle bir ederler. Siz (zulüm yapmaya dönerseniz) biz de (cezalandırmaya) döneriz..." (İsrâ 17: 4-8).
- 2 Ünlü İngiliz oyun yazarı G.Bernard Shaw önsözü neredeyse teolojik bir risale hacminde olan *The Adventures of The Black Girl in Her Search of God*, (London, 1934) adlı kitabında Yahudilerin ve ek olarak Hıristiyanların bu ve benzeri sorunları içeren Tanrı anlayışlarını eleştirmektedir. Eserde Hıristiyanlığa yeni giren bir siyahi kızın "Arayın, beni bulacaksınız" (Matta 7:7; Luka 11:9) ayetine uyararak girdiği Tanrı'yı arama serüveninde, Tanrı'yı nasıl arayıp da bulamadığının hikayesi anlatılmaktadır. Detay için *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni*, (Ankara 1999, 21) adlı çalışmamıza bakılabilir. Bernard Shaw'dan çok önceleri John Bunyan'ın aynı amaçla yazdığı *The Pilgrim's Progress* (1678) adlı yapıtını da burada anmak gerekir. Burada da Yıkım Şehri'nden (Dünya), Siyon Dağı'nın zirvesine, Semavi Şehir'e (Cennet), Christian karakterinin yaptığı yolculuk ve bu süreçte Tanrı tasavvuruna ilişkin yaşadığı çelişkiler anlatılmaktadır.

cektir. Hatta denilebilir ki, nasıl sürgünler Yahudiliğin tarihi ise, bu doğuş ortamının yarattığı *din ve siyaset* arasındaki gerilim de Hıristiyanlığın tarihidir. Bu tarihsel mirasın, dinin doğduğu ortamdaki gerilimin bir bakiyesi olduğu unutulmamalıdır. Hıristiyanlığın bir şehir yahut medeniyet kültürü yaratma konusunda Yahudiliğe göre daha başarılı olmasında, bu diyalektiğin yarattığı sentez arayışlarının büyük etkisi vardır. Ancak yaratılan medeniyet ve şehir, Aliya İzzet Begoviç'in ifadelerini kullanırsak, kültürsüz bir medeniyet idi. Bu kültürsüzlük durumu Batı'nın yarattığı medeniyet ve şehir içinde, sürekli 'öteki'lerin varlığıyla ayakta durmayı ve kendini sürekli başkalarının yokluğuyla var kılmayı amaçlayan, ölü sevici (*nekrofil*) bir medeniyet olarak kendini ortaya koydu. Onun için de Hıristiyanlığa dayalı Batı'nın yükselişinin tarihi, onun dışındakilerin sefaletinin tarihidir. Haçlı seferleri, koloniler, Lomboko'lar, gibi uzayan bir liste, şeytana suç ortaklığı yapan bir tarihin sicil kayıtlarıdır.

İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi iki büyük dini geleneğin, bu tecrübelerini dikkate alarak, bu tekelci ve dışlayıcı mantığı mahkûm eden bir retorik geliştirmektedir: Kur'anın başlangıcını ve bitişini dikkate aldığımızda bu kuşatıcılığı kolayca fark edebiliriz.

Başlangıç suresi Fatiha'da Allah'ı bütün alemlerin Rabbi (*elhamdü lillahi rabbi'l-âlemin* ve bitiş suresi olan Nâs'ta da bütün insanların Rabbi (*kul e'üzü bi rabbinnâs* olarak odağa yerleştirir. Bu vurgu, tekelci ve ötekileştirici mantığın ve dini geleneğin yani Yahudi sapmasının eleştirisidir. O hem bütün alemlerin hem de bütün insanların rabbidir. Ne sadece Müslümanların, ne sadece Yahudilerin ne de sadece Hıristiyanların Rabbi.

2. Belde, Karye ve Medine

Şehir anlamında kullandığımız kelime Kur'an'da belde, karye, medine, gibi kelimelerle karşılanmaktadır. *Belde* terimi, (*b-l-d*) kökünden gelir ve kafa karışıklığı demektir. Bu durumda *belde*, kafa karışıklığının en fazla yaşandığı, kimliklerin bulanıklaştığı, insanların melez kimliklerle hayatlarını devam ettirdikleri yeri temsil etmektedir. Kırsaldan kopup gelen insanların nereye ait olduklarını tam olarak kestiremedikleri, geride bıraktıkları ile şehirde onları karşılayan arasında bir gerilimin ortasında kaldıkları yerdir belde. Bütün bu gerilimlerin azaltıldığı ve aidiyetlerin netleştirildiği yer ise Medine'dir. Bu durumda beldeyi bir üst seviyeye çıkarıp *Medine*'leştirmek, onu kendi haline bırakmamak insanların temel sorumlulukları olarak belirlenmiş olmaktadır.

Belde terimine ek olarak, Kur'an-ı Kerim'de şehir anlamında kullanılan "*Karye*" kelimesi var. Karye, köy diye tercüme ediliyor ama *karye* sadece köyü ifade etmez. *Karye*, göçebeliğin ve göçmenliğin değil de yerleşik yaşamın oldu-

ğu yerdir. Eğer bir yerde konaklama varsa, orada bir davranış hiyerarşisinden yani yasalardan ve normlardan söz edilmeye başlanmaktadır. Böyle bir yerde insan tek başına yalıtılmış olarak değil, ilişkiler ağının içerisinde bir varlık olarak tanımlanmaktadır: Hem insanlarla, hem çevresiyle ilişkili bir varlık. Dolayısıyla karye, yazılı ya da sözlü yasaların kendi sistematığı içinde işlediği bir yerdir.

Beldetün Tayyibetün, insanın özgür iradesine bırakıldığında yaşamayı tercih edeceği kadar insani olan, hakkın ve hukukun üstün tutulduğu, işlerin adalet çerçevesinde yürütüldüğü, kimsenin haksızlığa uğrayacağına dair endişe taşımadığı şehri temsil etmektedir. İnsanları serbest bıraktığınız zaman nerede yaşamak istiyorlarsa, hürriyetlerini sonuna kadar nerede kullanacaklarına inanıyorlarsa, nerede güvenli olacaklarına inanıyorlarsa, Kur'an-ı Kerim'e göre *Beldetün tayyibetün* orasıdır. Bir şehrin bu niteliğe kavuşabilmesi için oraya ilkelerin ve değerlerin hakim olması gerekir. Kur'an'ın ifadesiyle "*Ve men sekulet mevâzinuhû fehüve fi 'ışetin râdiye*" (Kimin değerleri ağır basarsa onlar insani bir yaşam sürerler) (Kâri'a 101: 6-7).

Beldetün tayyibetün'ün bir de karşıtı var: *Beldetün meyyitetün*: Ölü şehir, kimsenin yaşamak istemediği yer. Ölü şehir, insanlığı ayağa kaldıracak değerleri üretmeyen, daha kötüsü var olan değerleri kötürümleştiren insanların yaşamaya mahkûm oldukları yerdir. Kim insanlık için yahut kendi toplumu için bir değer üretmiyorsa, böyle bir endişesi ve gayesi yoksa onlar da yukarıda anılanın aksi bir yaşam süreceklerdir: *ve men haffet mevâzinuhû fe ummuhû hâviye* (Kimin değerleri hafif gelirse cehennem gibi bir hayat sürmeye mahkûmdur) (Kâri'a 101: 8-9). Dünya yaşamları cehennemden farklı olmayan, yakıtı insanlar ve taşlardan ibaret olan bir ateşin ortasında hayat sürmeye hüküm giyen insanların, bütün ciddiyetiyle karşılıklarına alıp sorgulamaları gereken bir durumdur bu.

Dini literatürde şehir, karye, belde, medine kelimeleri –ve bunların Yunanca karşılığı olarak polis, metropolis, teknopolis, vs.- dinin kendisini asılları ve türevleriyle gerçek anlamda gösterebileceği ana mekânlardır. Din daha sade organizasyona ihtiyaç duyan kırsal kesim yahut köyün değil aksine karmaşık/sofistike bir yapı arz eden şehrin organizatörüdür. Özellikle modern organizasyon döneminde din, sanki daha çok köylerdeki insanların yaşam alanını etkileyen, onları organize etmek üzere daha basit ilişkiler ağını kendisine hedef alan bir organizasyon gibi düşünülmektedir. Ama ister Kutsal Kitaplar isterse Yunan ve Roma mitolojileri incelensin, 'din' eksenli bütün anlatımların aslında dinin şehirde yer tutabilen ve kendine ancak şehirde büyüyüp gelişebilecek bir ortam bulabilen bir değerler sistemi olduğunu göstermektedir. Daha dar çevrelerde din mevcut kabile yahut feodal unsurlardan birine indirgenir ve soluklaşır. Onun için de din, her türlü kabileciliği yıkmaya çalışmaktadır.

Batı'da feodal düzenin yıkılması şehri getirmiştir. Doğu'da da kabile mantığının yıkılması şehri getirmektedir. Kabileciliği burada hem politik hem de dinsel bir terim olarak kullanıyorum. Dinsel kabilecilik, yukarıda dinde telkelcilik olarak kavramsallaştırdığımız durumun bir başka ifadesidir. Yani, bir dine *Rabbül âlemin, rabbünnâs* (alemlerin ve bütün insanların Rabbi) mantığına aykırı olarak kendi kabilenizin malı gibi sarıldığında yaratacağınız şey, dinde kabileciliktir. Dinde kabilecilik, siyasi kabilecilikten çok daha vahim sonuçlar doğurabilir. Dinlerin birbiriyle ilişkisinden doğan tarihsel ve güncel çatışmalar bu kabileci mantığın yaşattığı trajedinin sadece bir örneğini oluşturmaktadır.

Şehir, trajedilerin en fazla yaşandığı yerdir: *ve min ehli'l-medineti meredü 'ale'n-nifâk*³ (şehirliler münafıklıkta ileri gittiler...) ayeti bu trajediye işaret etmektedir. Buna göre iki yüzlülük, münafıklık en fazla şehirlerde cereyan etmiştir ve etmektedir. İnsanlar nifakta aşırılığı daha çok şehirlerde yapıyorlar. Çünkü burada elde edilecek çıkarlar çok daha fazladır ve onun için çok daha fazla insana bel bükülür, yüzler daha fazla kızartılır, kimlikler daha fazla gizlenir vs. Yaşadığımız şehirlere bir bakılsın, ne demek istediğim anlaşılacaktır. İstisnasız bütün dünya kentleri, geçmiş peygamberlerin halklarının tek tek helak olma sebeplerinin tamamına ev sahipliği yapmıyor mu? Günahın, haksızlığın, istismarın, eksik tartmanın, homoseksüelliğin merkezleri değil mi şehirlerimiz? Her bir şehrin halkının büyük bir kısmı Semut halkına, bir kısmı Lut halkına dönüşmedi mi? Ölçüyü ve tartıyı eksilten, insanlara liyakati dikkate alarak muamele etmeyen, hakta ve hukukta her türlü eksiltme yapan Medyen halkından yahut Lut milletinden ne farkı var modern şehir halklarının? Bu helak sebeplerini toplarsanız, hepsi yaşadığımız şehirlerde teker teker içerilmiş bulunuyor maalesef. Şehirlerine ağlayan peygamberlerimiz yok sadece. İşıya'ya kulak verelim:

*"Sadık şehir nasıl fahişe oldu! O şehir ki, hakla dolu idi! Onda adalet yer tutmuştu, şimdi ise adam öldürenler. ... Reislerin asi, hursuz da ortakları; her biri rüşvet seviyor, ve hediyeler peşinde gidiyor; öksüzün hakkını vermiyorlar, ve dul kadının davası onların meselesi olmuyor."*⁴

Aynı şekilde şehirde yaşayan ama birbirlerine karşı duyarsızlaşan insanların durumu da bu trajedinin bir parçası durumundadır. Tevrat'ta "*Rab, şehirlerdeki kralların değil, mazlumların sesini duyar, onların feryadını işitir.*" der. Zira şehirler, feryadın en yoğun olduğu yerlerdir. Şehrin sakinleri arasında her anlamda uçurumlar var. O kadar yalıtılmış yaşıyoruz ki şehirlerde, bu uçurumların ya farkında olamıyoruz ya da insan olarak yüzümüzü kızartacak duyarsızlığımıza hemen bir gerekçe üretiveriyoruz. İnsanların birbirinden sorumlu olduğu *cemaat*, şehirde her koyunun kendi bacağından asıldığı bir

3 Tövbe 9: 101.

4 İşıya Bab 1, 21 ve 23.

cemiyete dönüşmüş bulunuyor. Bunun için de şehirler en büyük trajedi alanlarıdır. Ama en büyük trajedilerin anlamlı bir çerçeveye oturtulabileceği yer de şehirlerdir. Eğer trajediyi ve feryadı Allah'ın duyduğu gibi, Allah'ın kulları da duyarsa bu trajedi anlamlı bir yaşama dönüşebilir.

Şehirde yaşanan ümitsizlik, çaresizlik ve dört bir yandan kuşatılmışlık birer trajedi kaynağıdır, başka bir ifadeyle *saadetin* karşıtı olan *şekavet* unsurudur. *Şekavetin* Yunan geleneğindeki tam karşılığı trajedidir. Trajedi aynı zamanda bir tiyatro oyunudur ve aktörleri vardır. Aynen bu oyundaki gibi yaşadığımız şehirlerdeki trajediye sebep olan baş aktörler ve figüranlara sahibiz. Şehirlerdeki bu trajedinin/*şekavetin* baş aktörleri olarak Kur'an *mütref* kavramını öne çıkarmaktadır. *Mütref* aşırı giden ve gelmekte olan mesaja ilk direnen, hakikati tahrif ederek kendi çıkarlarının devamı sağlayan ilkeleri kurumsallaştırmaya çalışan tipleri simgelemektedir. Yaşadığımız şehirlerin, metropolislerin, teknopolislerin öne çıkarılan, yüceltilen kahramanlarıdır bunlar. Resmettiğimiz bu şehir fotoğrafını aklımızda tuttuğumuzda, dinin neden esas işlevini şehirde gerçekleştirdiğini, başka bir ifadeyle neden şehri hedef aldığını daha iyi anlarız.

Şehirler aynı zamanda servetin ve iktidarın yoğunlaştığı alanlardır. Buralarda uzun vadede dinin araçsallaştırılarak, farklı gruplar tarafından servet ve iktidar sağlayan bir araca indirgenme riski vardır. Tarihte bunun örneklerine şahidiz. Dinin bu şekilde araçsallaştırılması ve siyasi yahut ekonomik mekanizmanın bir unsuruna indirgenmemesi için dindarların tetikte olması gerekir. Bunu yapmak için de eleştirel bir zihniyetle olup biteni sürekli sorgulama alışkanlığının kazanılması gerekir.

3. Sıradan Bir Yerleşim Merkezini Şehir Yapan Nedir?

Bu soruyu bir örnek üzerinden değerlendirelim. Örneğin, sıradan bir yerleşim alanı olan Yesrib'i Medine gibi medeniyetin tohum alanına dönüştüren şey nedir? Hz. Peygamber'e kadar Yesrib olarak anılan bu diyar, hangi özellikleri kazanarak Medine'ye dönüşmüştür?

Biliyoruz ki Medine'de farklı dinî gruplar vardı: Müslümanlar, hâkim unsur olarak Yahudiler, daha çok işgücü/köle olarak kullanılan Hıristiyanlar, Maniheiztler, Mazdekler ve Müşrikler. Hz. Muhammed, farklı etnik ve dinsel kökenden gelen insanları 'güruh' olmaktan çıkardı ve herhangi bir ayrımcılığa uğratmadan ve istisnada bulunmadan tamamını 'ümme't' semsiyesi altında toplamayı başardı ve çatışmaların yordduğu bu beldeyi bir şehre/medineye (küçük 'm' ile dönüştürdü. Bu kadar farklı grubu bir araya getiren sivil bir sözleşmenin ilk örneğini oluşturan bir **sosyal kontratı** bu (Medine vesikası). Bu sözleşmeye taraf olanlar birer birer sayıldıktan sonra herkese hak ve

sorumlulukları bildirilmekte ve insanları bağlayan ana unsurlar olarak bu haklar ve sorumluluklar gösterilmektedir. Aynı zamanda hem devlet başkanı hem de Müslümanların peygamberi olarak Medine'yi yöneten Hz. Peygamber, hiçbir dini hükmü bağlayıcı unsur olarak sözleşmenin içine yerleştirmemiş, İslam'ı iktidar üzerinden kendini gerçekleştiren bir tahakküm aracına indirgememiştir. Bu haliyle bu ilk sivil sözleşme, kaynağını bütün tarafları eşit şekilde bağlayan haklar ve sorumluluklardan almış olmaktadır. Hazreti Peygamber'in ilk uygulama modeli hakkı, adaleti ve eşitliği önceleyen bir modeldir ve şehir/Medine ismi ancak böyle bir modelin hâkim olduğu alana verilebilir. O halde, yönettiği şehrin insanlarına danışmayan, onların duyarlılıklarını dikkate almayan bir belde, bir yönetim şehir olarak adlandırılmaya layık değildir. Böyle bir birim, Kur'an'ın ifadesiyle *beldetün meyyitetün* (Zuhruf 43: 11) yani ölü şehirdir. İnsanın omuzlarındaki sorumluluk, böyle bir beldeyi yine Kur'an'ın ifade ettiği *beldetün âminetün/güvenli bir şehir veya beldetün tayyibetün/yaşanmaya değer temiz bir şehir haline getirmektedir.*

Bir şehrin yaşamaya değer bir alana dönüştürülebilmesinin yolu, orada yaşayan insanların kendilerine değer yaratacak bir misyon biçmelerinden, hayata kendi değerleriyle müdahale etme iradesini göstermelerinden geçer. İbn Haldun buna *asabiyyet* demektedir. Bir toplumun kendine böyle bir misyon verildiğini düşünerek tarihte edimlerde bulunması, *medenileştirme misyonu* kavramsallaştırmasıyla sık sık karşımıza çıkmaktadır. Allah, insanlara gönderdiği peygamberleri ve toplumlarına böyle bir misyonu zaten yüklemektedir. Yahudilere seçilmiş olduklarını, Hıristiyanlara dünyanın tadı-tuzu olduklarını (Matta 5:15), Müslümanlara en hayırlı toplum olduklarını vs. söylemek suretiyle onları sıradanlıktan kurtarmaktadır. Ancak bu farklılaşmanın kendinden menkul bir efsaneye dönüşmemesi için, bu farklılığın mutlaka ilkeler üzerinden kurulması gerekir. Böyle bir misyon iddiası bir vehme dönüşebilir ve Tanrı'nın elleri olduklarını ve Tanrı adına tarihte iş gördüklerini vehmeden Haçlı ordularının yaptığı gibi, insanlığın yüz karası çağları insanlara yaşatabilirler. Biliyoruz ki Haçlı seferleri sırasında yazılan kitaplara ortak bir isim verilmişti: *Gesta dei per Frankos*: Tanrı'nın Frenklerin eliyle yaptığı işler." Alman Faşizmiyle sonuçlanan benzeri bir yargıyı F. Hegel Alman idealist felsefe geleneği üzerinden kurmuştu. Hegel, evrenin ruhundan (*geist*) bahsetmekte ve bu ruhun bedenlenerek dünyada iş görmesi ancak bir millete sinmesiyle mümkün olur, demektedir. Tabi ki Hegel'e göre bu millet Germenlerdi. Milletlerin kendilerine bu tür misyonlar biçmelerine itiraz etmem. Ama bu misyonların hak, adalet, özgürlük, eşitlik, liyakat, emanet, vs. temel evrensel ilkeler üzerine oturtulmadıklarında, birer yıkıcı unsura dönüştüklerine de tarih şahitlik etmektedir.

Güvenli beldeden bahsediyor Kur'an-ı Kerim. Bir Kur'an ayetini bu bağlama oturtmak gerekir: *Ve ce'alnâküm ümmeten vesatan litekünüşühedâe 'alen-*

nâs” Sizi vasat bir toplum yaptık. Neden? İnsanlara şahitler olasınız, diye. Kur’an Müslüman toplum için *vasat* ve *şahit* özelliklerini öne çıkaran bir isimlendirme yapmaktadır. *Vasatlık* ve *şahitlik* bir ferdin, bir toplumun, bir milletin ve de bir medeniyetin başat özelliği olarak tespit edildiğine göre, bu isimlendirmelerin ciddi psikolojik, sosyolojik ve politik okumalara gebe olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. *Vasat* terimiyle ilgili bir açıklamayı Osmanlı âlimlerinden birinin metninden takip edelim:

“İnsan nefsinin üç gücü olduğu kabul edilir: akıl, gazap ve şehvet. Bu üçü dengede olduğu zaman adalet tahakkuk eder. Adaletin yapıcı unsurları da hikmet, iffet ve şecaattir. Hikmet, akıl gücünün i’tidalidir. Şecaat gazap gücünün i’tidalı ve uygun kullanımudur. Bütün bunlardan dolayı Allah, “Sizi vasat ümmet olarak yarattım.” demektedir. Vasat’ın anlamı (bütün güçleri dengeleyen bir) adalettir.”⁵

Şahit hem örnek/model anlamına gelir hem de bilinen haliyle bir insanın medenî hakkına işaret eder. Bir insanın şahitliğini düşürmek, güvenilirliğini bitirmek ve medenî haklarının kullanımını askıya almak demektir. Şahitliğin düşürülmesi çoğu zaman bir suçun cezası olarak görülür. İslam toplumlarının başkalarına şahit/olacak yüzlerinin kalmamasının hangi suçlarına bir ceza olarak tarih tarafından omuzlarına bindirildiğini düşünmek gerekir. Dinin şehirde yer tutabilmesi ve medenî olabilmesi, ancak dinin hitap ettiği insanların bu şahitlik niteliğini yeniden kazanmalarıyla mümkün olabilir.

4. Bütün İnsanlara Ulaşabilecek Medenî Bir Din Dili

Dinin salt volk/folk/avam İslam’ı denenen popüler algılanma biçiminden kurtulup şehirleşmesi nasıl mümkün olacaktır? Halkın söylemini Hakkın söylemine dönüştüren mevcut din dilinden kurtulmak nasıl sağlanacaktır?

Öncelikle, şehirdeki insanlara ulaşacak bir din dili geliştirmek gerekir. Kur’an dilinin hedeflediği muhatap kitlesine şöyle işaret etmektedir:

“... ve ühiye ileyye haze'l-Qur’ânü lüünzireküm bihî ve men belağa”⁶

Peygamberin hedefi, Kur’an mesajını hem içinde yaşadığı topluma hem de erişebileceği kitlelere ulaştırmaktır. Hem komünalizmi hem de kozmopolitizmi içeren bir hedef. Ayetteki *men belağa* (*ulaşabileceği insanlar*) ifadesi hem kapsamın genişliğine, hem tebliğe hem de buna ilişkin geliştirilecek belâğata/dile/retoriğe işaret etmektedir.

Açık yüreklilikle şu soruyu soralım: Dini metni yorumlarken ve İslam’la ilgili konuşurken kullandığımız dilin birinci muhatabı kimdir? Cami cema-

5 Ebû Abdullah el-Kafiyeci, *Kitabu'n-nüzheti fi rawdati'r-rûh ve'n-nefs*, yazma eser, kayıt no: Aya-sofya 2130.

6 En’am 6: 19: “Bu Kur’an sizi ve onun ulaşabileceği insanları uyarmam için bana vahyedilmektedir.”

atidir. Peki cami cemaati kimdir? Kur'an'a dayalı olarak geliştirilen söylemi sorgulamaya gerek duymayan, onun bir iç tutarlılığa ve mantıksal bir insicama sahip olduğunu önceden kabul eden topluluktur. Bu topluluğa Kur'an'ın mesajının ulaşmasını sağlamak için, fazladan uğraşmaya ne hacet! Peki, Kur'an'ın muhatabı sadece camiye gelenler midir? Yahut Kur'an mesajının muhatabı camiye gelmeseler bile, sadece Müslüman bir ülkede yaşayanlar mıdır? Tabi ki hayır. Zira, Kur'an sadece inananlardan bahsettiği zaman hitabına 'Ya Eyyühellezîne Âmenû' (Ey inananlar) şeklinde başlamaktadır. Oysa ayetlerin birçoğu 'Ya Eyyühennâs' (Ey İnsanlar!) şeklinde başlamaktadır. O halde muhatapların ortak paydası imanları değil, insanlıklarıdır; cinsiyetleri değil, insiyetleridir. O halde Kur'an'ın hitabı sadece inananlara değil, bütün insanlara ulaşacak şekilde düşünülmelidir. Şimdiye kadar dinin görüş alanına girmeyen kitlelerin zihnine erişebilecek tutarlılıkta ve esneklikte anlam evreninin ve bu anlam evreninin ete kemiğe bürünmüş hali olan bir dilin geliştirilmesi bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

5. Din Versus Kültür: Kültürü Evirerek Yaşatacak Güçte Bir Din Dili

Şehir ve din ilişkisi bağlamında tartışılması gereken önemli nokta da, şehirlerde din ve kültür arasındaki ilişkinin nasıllığına dairdir. İslam dininin diğer dinlerden özellikle de Hıristiyanlıktan farklı olarak temel özelliği, karşılaştığı kültürleri ve yapıları yok sayan bir mantıkla hareket etmemiş olmasıdır. Amerika'da katıldığım bir seminerde Katolikliğin Latin Amerika kök salmakta zorlandığı tartışılıyordu. Tartışmadan çıkan sonuç şuydu: "Katoliklik Latin Amerika'da tutunmakta zorlanmıştır, çünkü Katoliklik orada bulunduğu bütün yapıları karşısına alan, onları yok sayan bir mantıkla hareket etmişti." Bunun aksine, Endonezya'ya, Java Adası'na ilk giden Müslümanlar orada çok rahat tutunmuşlardır. Zira insanlara ve kültürlerine ve ürettiklerine saygı duymuşlardır. İnsani olanı ortak payda kabul etmişler, dini bütün kültür kodlarına karşı bir olgu olarak konumlandırmamışlardır. İnsanlığın ortak iyisi (*ma'ruף*) ne doğuya ne de batıya aittir. Mü'minin yitiği sayılan *hikmetin* ayaklarından biri bilgi ise diğeri de yaşam tecrübesidir. Dinin bu tecrübenin doğruluğuna yanlışlığı sorgulamadan kıyımına uğratan bir enstrümana dönüştürülmesi vahim bir hatadır. Binlerce yıldır biriken farklı coğrafyalardaki yerli kültürlerin ve yaşam tecrübelerinin, birkaç *büyük anlatı*yla yok edilmesi, bu yaşam tecrübelerinin göstereni durumundaki binlerce dilin birkaç büyük dille yaşamın kıyısına itilmesi ne kadar acı vericiyse, dinlerin insan kültürünü silip süpüren bir araca dönüştürülmesi de o kadar acı vericidir. Kültürün insanî olan, insan vicdanı ve aklı üzerine oturan unsurlarına yaşam alanı açmak dinin görevidir. Şu ayeti unutmamak gerekir: "Velevlâ fadlullahi aleyküm ve rahmetuhu

letteba'tüm eşşeytane illa kalila". Allah'ın fazlı ve rahmeti olmamış olsaydı, az kısmınız hariç, büyük bir kısmınız şeytana uyardı."⁷ İmam Maturidî yorumluyor ayeti ve diyor ki: "Allah Peygamber ve kitap göndermemiş olsaydı bile, insanların bir kısmı hakikati/doğruyu bulurdu." İnsanın doğasına, fitratına, yapısına Allah'ın böyle bir hidayeti, yani önünü görme ve kendi kanatları ile uçma yeteneğini verdiğini niye kabul etmiyoruz? Dolayısıyla bununla üretilen kültür, bununla üretilen âdetler, örfler, alışkanlıklar, insan sağduyusuna, insanın mantığına, genel ahlaki normlara uygun olduğu sürece saygıdeğerdir ve dinle karşı karşıya getirilmemelidir. Dinin sağduyuya dayanan bir kültürü yaşatması tutunacağı zemini genişletir, daraltmaz.

6. Muhafazakârlığa Karşı Bir Din Dili

Son olarak önemsedğim bir hususun altını çizmek istiyorum: Şehir yahut medeniyet jargonunda, din ve muhafazâkarlık neredeyse eş anlamı terimler olarak kullanılmaktadır. Oysa din modernleştirici bir unsurdur, asil ve asli haliyle dinamiktir ve muhafazakârlığı dışlar. Hitap ettiği toplumda yaşayan, o toplumda var olan değerleri muhafaza edecekse din neden gelsin ki? Mevcut ilişkileri oldukları hal üzere daha da geliştirmek için mi peygamberlerin büyük kısmı öldürüldü, daha büyük bir kısmı doğduğu toprakları terk etti ve bir o kadarı da sıradan bir insana reva görülmeyecek belalara sabretmek zorunda kaldı? Uğradıkları belalar karşısında peygamberlerin insanlığa ve tarihe emanet ettiği yegane terim belki de değişim ve dinamizmdir. Peygambere tabi olma iddiasında bulunanların, peygamberleri muhafazakârlığın, durağanlığın, sabit gelenekçiliğin temsilcileri olarak lanse etmeleri onlara bir bühtandır.

Tarihin akışını değiştiren peygamberlerin geldiği toplumlar en sorunlu, en sıkıntılı toplumlardır. Bu toplumlarda yarasızlık (*ümmilik*) genel bir toplum özelliği olacak kadar başatlık kazanmıştır. Mevcut toplumsal ilişkiler, sürekli bir kesimin aleyhine çalışmaktadır. Böyle bir yapıya müdahil olan din, ancak değişim iddiasını arkasına alarak değiştirici ve nihayetinde dönüştürücü bir kudrete evrilebilir. Din bunun için vardır. Özellikle çağdaş kavramsallaştırmalarda dinle özdeşleştirilen muhafazakârlığın şiddetle reddedilmesi gerekir, aynen dine girerken dile getirilen lâ ilahe illallah'ın **lâ**'sı ile reddedilen tortular ve kalıntılar gibi...